

PEKKA AIKIO

TEKOJÄRVET HUKUTTIVAT JA TUHOSIVAT

Porttipahdan ja Lokan tekoaltaiden alle hukutettiin 1960- ja 70-luvuilla puolentusinaa kylää. Vesi vei myös saamelaisen paikallisen luontaistalousjärjestelmän. Poroisäntä Oula Aikio uskalsi ryhtyä vastarintaan.

Saamentakkiin pukeutunut mies seisoo mustapukuisten hienojen herrojen keskellä, katsoo lääninhallituksen juhlasalin peränurkkaan ja puhuu poroista. Hän

kertoo siitä, kuinka Sompion Lapissa tehtiin massiivisia tutkimuksia, kuinka kivet ja maa-ainekset kartoitettiin ja kasviyhdyskunnat merkittiin muihin. Puu- ja metsävarannot arvioitiin ja jokainen kurjenpesämätäskin inventoitiin ja analysoitiin. Lapin tutkimusseuran vuoden 1970 vuosikokousjuhlan hieno kokousväki, joka koostuu tohtoreista, maistereista, Lapin elinkeinoelämän ja yhtiöiden edustajista, luonnonvarojen omisteliijoista ja hyödyntäjistä, kuuntelee vaivautuneesti. Ilmassa voiaistia konfliktin väreitä.

Saamenpukuinen jatkaa. Hän kertoo siitä, miten porojen laidunmaita tuhoetaan metsiä hakkaamalla ja hävittämällä ja viimein hukuttamalla alueen suurten

jokien laaksot patoamalla vedet. Poroisäntä pohtii tutkimusten laajuutta ja massiivisuutta, mutta ihmettelee sitä, ettei poron ja poroihmisten elämän edellytyksiä ole tutkittu lainkaan yhteiskunnan toimesta.

Poroisännän kotiseudulla Sompion padotaan Kemijoen latvavesiä läntisen Euroopan suurimpiin patoaltaisiin. Niillä on jo nimetkin, Lokka ja Porttipahta, vaikka altaat eivät vielä ole ylärajojaan myöten täynnä.

Kokouksen järjestävän tutkimusseuran sihteeri on porolaitumia hukuttavan Kemijokiyhtiön lakimies. Saamenpukuinen mies on isäni, Lapin paliskunnan poroisäntä Oula Aikio, joka on tullut suoraan leijonien luolaan

taistelemaan elämäntapansa puolesta. Olen mukana opiskelijana, istun lähellä ja kuuntelen, miten rohkeasti ja suoraan isäni puhuu.

suomi varasti maat

Poro on vapaasti laiduntava eläin, joka haluaisi vaeltaa kesä- ja talvilaiduntensa välillä. Poroisännän esi-isät ovat jo melkein sata vuotta aiemmin jutaneet eli saapuneet nomadisen poronhoidon mukana Sompioon, Venäjälle kuuluvaan Suomen suurruhtinaskuntaan.

Monet olivat lähteneet Ruijan yltä-angolta Norjan Koutokeinosta ja osa Käsivarren tuntureilta Ruotsin rajaseudulta, jossa valtioiden rajojen veto oli tehnyt porolaitumista ahtaita. Koutokeinossa saamelaiset olivat nousseet vastustamaan saamelaisia raa’asti riistänyttä kauppiasta ja häntä tukeneita pappia ja muita virkamiehiä. Ankariin tuomioihin johtanut kapina joudutti muuttoa Sompioon.

Ruotsin vallan aikana ja Venäjän vallan alkukautena saamelaiset saattoivat

vielä jutaa Suomen alueella ja rajan yli.

Suomen keisarillinen senaatti alkoi 1800-luvun loppupuolella suojella maanviljelijöiden tiluksia myös poroja vastaan. Poroja käsiteltiin ikään kuin vahinkoeläiminä ja poronhoitoa alettiin pakottaa tilallisjärjestelmään, jossa porot eivät enää voineet vaeltaa kesä- ja

” 1800-luvun
alussa saamelaiset
saivat vielä jutaa. ”

talvilaidunten välillä. Järjestelmä pakotti ihmiset ja porot riippuvaisiksi kuntarajoista. Norjassa ja Ruotsissa poronhoito säilyi nomadisena.

Poroisäntä kertoo siitä, miten poroja onnistuttiin silti hoitamaan lajilleen tyypillisellä tavalla yhdistämällä lapinkylien saamalainen nomadismi valtion säätämään pakkojäsenyyteen talonpoikaudessa

paliskunnassa. Poroja paimennettiin sopivan pieniksi jaetuissa porokylissä. Lapin paliskunnassa niitä oli kymmenen ja niiden paimennusalueet rajautuivat toisiinsa. Jäsenet huolehtivat oman tokkansa paimentamisesta yhteisesti.

Vaikeiden lumikausien aikana, kun maa ja jäkälä jäätyivät, kaikki jutivat poroineen yhteislaitumille tunturialueelle, jossa lunta oli vähemmän kuin syvällä metsissä. Siellä tuhannet porot nuolivat koivunnuohaa, eli jäkälää koivujen ja risujen rungoilta ja tunturikivien pinnalta. Porot menettivät paino-
aan, mutta pysyivät hengissä.

Poroisäntä naurahtaa itsekseen muistaessaan sen kerran, kun hän opetti poromiesten kokousta tutustumaan koivun pinnan jäkäliin ja muistutti, että pohjoisessa on niin kovin ohut se kerros, missä elämä asuu.

Poronhoito perustui omien laajojen laidunmaiden hyödyntämiseen maista valtiolle maksetun maaveron, lapinveron perusteella. Ensimmäisen ras-
kaan petoksen juuri itsenäistynyt Suomi teki porosaamelaisia kohtaan 1924, kun

lapinvero lakkautettiin. Suomi varasti seuraavana vuonna säädetyn isojakolainsäädännön avulla saamelaisten maat: lapinveromaiden maarekisterimerkinnot jäivät merkitsemättä isojakoasiakirjoihin. Vanhat oikeudet eivät sinänsä mihinkään hävinneet, ne vain eivät enää näkyneet. Maat merkittiin uudisasukaille ja loput valtiolle.

Porosaamelainen saattoi saada maata omistukseensa vain ryhtymällä suomalaiseksi uudisasukkaaksi. Porosta tuli lainsuojaton, jota alettiin kohdella vahinkoeläimenä.

usko oikeudenmukaisuuteen

Poroisäntä on tottunut esittämään asiansa suomen kielellä. Hän on syntynyt vuosisadan alun Purnumukkaan. Hänen äitinsä on syntynyt Sompiossa, kodassa Tiukuvosassa Nattastunturien juurella. Äidin isä Uula-äiji on syntyjään Koutokeinosta. Äijin kanssa poroisäntä on lapsuudessaan vaeltanut lukuisia kertoja kalastamassa kotikylänsä Purnumukan lähivesillä.

Poroisäntä huokaa ja katselee hienoa kuulijakuntaansa. He kaikki edustavat tutkimusta ja tiedettä, hienoimpia ja tavoitelluimpia arvoja, mitä kouluja käymätön poroisäntä voi kuvitella. Meille lapsilleen hän on sanonut, että jos täältä metsien takaa lähtee

kouluun, pitää lukea itsensä ihan etupenkkiin asti. Leikkimiseen ei meillä ole varaa.

Poroisäntä ei vain käsitä sitä, miksi nämä hienot ihmiset eivät ymmärrä hänen ja muiden poroihmisten sanaa. Miksi he ovat valmiit häätämään

poronhoitajat poroineen pois laitumiltaan vaikka hukuttamalla.

Hän kokee hetkellistä syvää alemmuudentuntoa, koska havaitsee edustavansa maailmaa, jolla ei näytä olevan oikeutta olemassaoloon ja elämään. Hän kuitenkin palaa mielessään vahvaan uskoonsa siitä, että lopulta oikeus aina voittaa. Tätä uskoa hän yrittää valaa meihin nuorempiin.

mustat autot ajavat OHI

Poroisännän muistikuvat hyppäävät viimeisimpään sota-aikaan, jolloin Lapissa majaili suuri saksalainen vuoristoarmeija. Silloin poronhoitajat joutuivat luovuttamaan tuhansia poroja suomalaisen kenttäarmeijan muonitushuoltoon varten. Saamelaiden tokka hupeni murto-osaan.

Sodan jälkeen alkoi usko uuteen elämään palautua, vaikka Lapin sota jätti jälkeensä runsaasti miinoituksia, jotka surmasivat ja vammauttivat lukuisia poroyhteisön jäseniä.

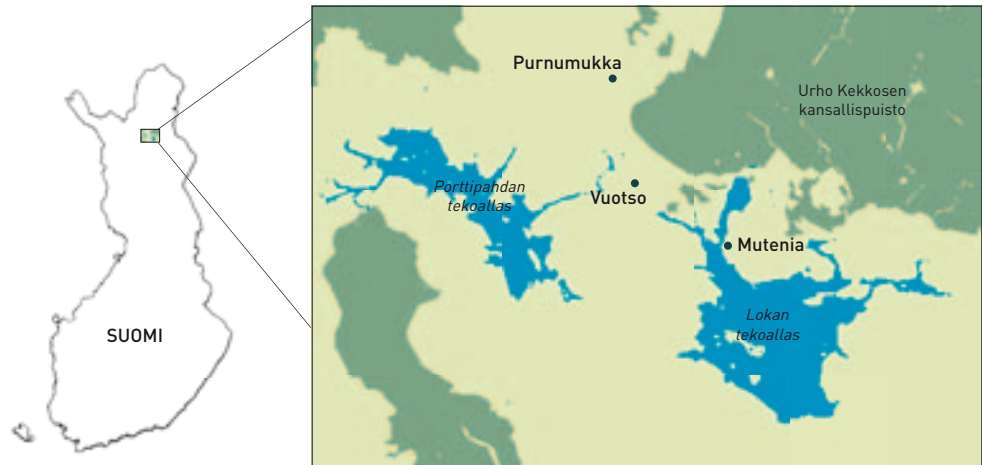
Porotokat kirmailivat laajalla alueella, joka ylsi Suomen määräämien palis-

kuntarajojen yli. Yhteistyö naapureiden kanssa toimi hyvin ja yhdessä ettotöitä tehtiin myös raja-alueilla. Kesällä vasoja merkittiin yhdessä saamelaisnaapurien kanssa, pohjoisen rajan kahtapuolen.

1950-luvulla alkoivat uudet vieraat ajatukset jälleen liikkua porokylämailla. Nyt kuului sitä, että ihanat ja hedelmälliset poromaat hukutettaisiin suuren veden alle.

Poroisännän kuuleman mukaan Kemijoki-yhtiö harjoitti korruptoit-

nutta tilojen ja maiden hankintaa valtion tuella. Kuningas alkoholia käytettiin paljon. Yhtiö palkkasi maita ja kiinteistöjä ostamaan entisen poliisin, olihan erämaiden kansa tottunut pelkäämään esivallan ruoskaa. Kerrottiin, että miehellä oli hyvä yhteys pankkiin, josta hän sai tiedot jokivarren asukkaiden veloista. Siten hän pystyi nopeuttamaan maiden kauppaa yhtiölle edullisilla hinnoilla.

Poroyhteisö valitsi keskuudestaan allastoimikunnan hoitamaan allasasiaa jokiyhtiön suuntaan. Kemijokiyhtiö piti tätä kapinana: poroisäntä on kuullut toimikunnan jäseneltä jokiyhtiön kiinteistöpomon luvanneen kostaa allastoimikunnan jäsenyydestä vaikuttamalla näiden henkilöiden saamiin korvauksiin. Yhtiö pystyi jättämään toimikunnan jäsenten henkilökohtaisesti korvattavat maat pakolunastettaviksi ja tällöin omistajalle maksettiin korvaus, joka saattoi olla vain viidesosa vapaasta kauppahinnasta.

Yhtäkkiä poroisännän mieleen tupsahtaa myös pieni yksityiskohta: jos halusi ostaa talon seinäeristyksessä käytettävää tervapahvia yhden neliömetrin, joutui luovuttamaan kaksi neliömetriä maata.

Lain mukaan poromiehet pääsivät vaatimaan katselmustoimituksia väittämistään vahingoista oikeusprosessissa. Jokiyhtiö hoiti isännyyden ja kuljetukset. Poroisäntä muistaa, miten mustat autot ajoivat pysähtymättä Tuulisvaaran lähellä odottavien poromiesten valitseman katselmuspaikan ohi. Katselmus jäi pitämättä.

valtio hukutti kylät

Lokan tekojärvi valmistui 1967 ja Porttipahta 1970. Porttipahdan täyttämisen aloittaminen siirtyi muutamalla kuukaudella, kun Oulun ja Helsingin yliopistojen pohjoiset opiskelijajärjestöt kirjelmöivät

”Selviytyneet
koottiin Vuotson
kylään – kuin
Pohjois-Amerikan
reservaatteihin.”

Suomen hallitukselle ja vaativat säännöstelyn seurausten ja aiheutuvien vahinkojen tarkempaa selvittämistä enakkoon.

Ennen tekojärvien rakentamista alueella oli ollut puolentusinaa noin sadan asukkaan kylä: Vuotso, Yli-Kitisen varren kylät, Mutenia, Korvanen, Riesto ja Lokka. Liki 650 asukasta joutui muuttamaan. Pakkosiirto kosketti pääasiassa pohjoissaamelaisia.

Ihmiset joutuivat jättämään vähäisen omaisuutensa. Kulttuuri- ja kieliverkos-

tot repeytyivät ja tuhoutuivat. Selviytyneet saamelaiset koottiin tekoaltaiden rakentamisen jälkeen muun muassa Vuotson kylään – aivan kuin Pohjois-Amerikan intiaanit reservaatteihin.

Paliskunnan tuhannet porot pakenivat äkillisessä paniikkireaktiossa pohjoiseen, josta niiden palauttaminen on oma kertomuksensa.

Pakkomuuttojen yhteydessä tehtiin myös itsemurhia molempien tekojärvien alueella. Ruotsissa on Uumajan yliopiston tekemissä tutkimuksissa todettu nuorten porosaamelaismiesten itsemurhia tilanteissa, joissa he eivät ole voineet puolustaa poronhoitoaan ja oikeuttaan porolaitumiin. Omachtainen saamelainen kulttuuri hukutettiin valtion hyväksymän voimatoimin.

Poroisäntä miettii niitä lukuisia kertoja, jolloin hän osallistui hukkuvien porojen pelastusoperaatioihin pienellä jokiveneellä tekojärven peninkulmaisella ulapalla. Kelluvilta turvelautoilta ja niiden liepeiltä hinattiin turvaan 150 poroa, hinausmatka oli kolmesta seitsemään kilometrin pituinen. Suomen

viranomaiset ja jokiyhtiö eivät tarjonneet apua pelastustoimiin, vaikka Suomessa ainakin nykyisin on tapana järjestää kriisiapua.

Kesällä 1968 valokuvasin tekojärveen hukkuneita poroja ja sain kuvat julki Etelä-Suomen vasemmistolehdistä. Jokiyhtiön edustaja, eläköitynyt poliisi, kirjoitti valahtoisen todistuksen, jonka mukaan mediassa esitetyt tiedot ovat perättömiä, eikä Lokan tekojärveen ollut hukkunut yhtä ainutta poroa. Lapin maakuntalehdistö ei suostunut julkaisemaan yhtiön kannalta kielteistä informaatiota, koska Lapin läänin maaherra Martti Miettunen istui Kemijokiyhtiön hallintoneuvoston puheenjohtajana. Maaherra edusti Lappia riistävään jokiyhtiöön enemmän kuin jokivarsien ihmisiin.

KULTTUURINEN KANSANMURHA

Saamelaisen poronhoitojärjestelmän sosiaalisen ja kulttuurisen rakenteen ja dynamiikan tuhoaminen oli suurin altaiden aiheuttamista menetyksistä.

Saamelaisporonhoidon maankäyttö on aina perustunut yhteisölliseen kansanointeeseen, jonka lähtökohtana on ylimuistoinen nautinta. Maankäyttö tilojen ulkopuolella on edelleen yhteisöllistä.

Tätä saamelaisten yhteisöllistä tapaoikeutta Suomen valtio ei tunne

eikä tunnusta. Niinpä myös tekojärvien aiheuttamia vahinkoja korvattiin lähinnä tilallisille ja muille maanomistajille: Lapin paliskunta sai poronhoitotyön vaikeutumisesta ja poronhoidon rakennevahingoista kaikkiaan noin miljoona markkaa korvauksia, eli runsaat

160 000 euroa. Yhteisöllisiä oikeuksia ei tunnustettu eikä korvattu.

Varovaisesti arvioiden paliskunnan saama korvaus hädin tuskin vastasi kymmenesosaa vahingosta. Samankaltainen vääryys tapahtui Norjassa 1980-luvulla, kun Alta-Koutokeinovesistön säännöstely toteutettiin.

Valtayhteiskunta pakotti paikalliset luopumaan omasta perinteestään, kulttuuristaan ja elinkeinoistaan. Altaiden jälkeisinä vuosikymmeninä saamelaiset yrittivät mukautua kiihtyvään modernisaatioon ja ympäristömuutoksiin, kuten metsien avohakkuihin ja Agent Orange-vesakkomyrkyn käytön vaikutuksiin metsissään. Vesakkomyrkky oli sama, jota Yhdysvaltain sotavoimat käytti Vietnamin sodassa lehtimetsien hävittämiseen. Toimet muuttivat luonnon ekosysteemiä ja aluetta pysyvästi.

Päämääränä oli omaehtoisen luon- taistalouden ja kulttuurin syrjäyttäminen valtakulttuurin tieltä. Pohjoinen ilmastonmuutos ja altaiden säävaikutukset vaikeuttivat entisestään perinteisten elinkeinojen harjoittamista ja saamelais-

”Suomen toi-
met voidaan
2000-luvullakin
määritellä kult-
tuuriseksi kansan-
murhaksi.”

kulttuurin selviytymistä Sompiossa.

Eräs maailman johtavista ihmisoi- keusasiantuntijoista, professori Mar- tin Scheinin, on todennut, että Suomen toimet suhteessa saamelaiseen poron- hoitoon voidaan edelleen 2000-luvulla kuvata YK:n alkuperäiskansajulistuksen määritelmän mukaiseksi kulttuuriseksi kansanmurhaksi.

Vuonna 2007 hyväksytty YK:n alku- peräiskansojen oikeuksien julistus luet- telee viisi erilaista toimintatapaa, jotka kuuluvat kulttuurisen kansanmurhan käsitteen alle. Suomen nykyinen lain- säädäntö ja valtion muut toimet suh- teessa saamelaiseen poronhoitoon täyt- tävät näistä viidestä kohdasta kolme:

kyse on saamelaisen kansan erityisluon- teen ja integriteetin kieltämisestä, saa- melaisten kulttuurin perustana olevien keskeisten luonnonvarojen epäamisestä ja valtion toteuttamasta alkuperäiskan- san pakkoassimilaatiosta valtaväestöön.

Helpoimmin havaittava esimerkki tästä on poronhoitoa ja porotaloutta koskeva lainsäädäntö, josta on muuta- man viime vuosikymmenen kuluessa pyritty poistamaan kaikki alkuperäisiä poronhoitajia eli saamelaisia ja heidän asemaansa ja erityisiä oikeuksiaan kos- kevat viittaukset.

Tuloksena on ollut liki täydelli- nen sisäinen kaaos poronhoidossa, jossa elinkeinon laidundynamiikka on rau- nioitunut ja laidunrauha on kadonnut. Poronhoito on joutunut hyvin epäsuhtaiseen ja epäoikeudenmukaiseen joka- päiväiseen kilpailuun päälle vyöryvien muiden maankäyttömuotojen ja suur- petoinvaasion kanssa. On vain lyhyen ajan kysymys, että poronhoito nomadi- sena ja pohjoisen luontoon hyvin sopeu- tuneena, järkevänä maankäyttömuotona romahtaa.